

УДК 347.78:631.1(477)

І. Л. Литвинчук,

к. е. н., докторант, старший викладач кафедри економічної теорії,

Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир

ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТИ ІНСТИТУЦІОІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

I. Lytvynchuk,

Ph.D., Doctoral Candidate, Senior Lecturer, Department of of Economic Theory,

Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr

PROBLEMS AND PRIORITIES OF INSTITUTIONALIZATION OF INTELLECTUAL PROPERTY
IN THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY

Визначено роль інтелектуальних продуктів в інноваційному розвитку аграрної економіки. Розглянуто інтелектуальну власність з позицій аналізу особливостей її становлення як соціального-правового інституту в аграрній сфері. Проведено інституційний аналіз сформованої в Україні системи інтелектуальної власності з урахуванням ефективності її впливу на інноваційний розвиток аграрного сектору. Визначено основні нормативно-правові документи, державні органи та громадські організації, що здійснюють вплив на суб'єктів права інтелектуальної власності, які функціонально пов'язані з галуззю. Окреслено групи проблем інституціоналізації інтелектуальної власності в аграрній сфері. Обґрунтовано необхідність розробки стратегії модернізації інституту інтелектуальної власності, спрямованої на програмування інституційних змін, які детермінують оновлення вітчизняного АПК. Означено пріоритети та індикатори процесу інституціональної модернізації.

The paper deals with the intellectual property in agrarian sphere from the viewpoint of the analysis of the characteristics of its formation as a social institution. Ukrainian system of intellectual property and its impact on the effectiveness of the innovative development of the agricultural sector are analyzed. Basic normative documents, government agencies and public organizations, which exercise influence on the industry's subjects of intellectual property rights, are defined. The problems of institutional modernization of intellectual property in agrarian economics are determined. The necessity of developing a strategy to modernize intellectual property institute aimed at programming the institutional changes that determine the renovation of national agribusiness is proved. Priorities and indicators of the process of institutional modernization of intellectual property in the agricultural economy are presented.

Ключові слова: інноваційна аграрна економіка, інтелектуальний продукт, інтелектуальна власність, соціальний інститут, інституціоналізація.

Key words: innovative agrarian economics, intellectual products, intellectual property, social institution, institutionalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В Україні протягом останніх десяти років створюються умови для переходу національної економіки до моделі інтелектуально-інноваційного розвитку. При цьому важливим аспектом актуалізації уваги на інноваційних процесах є дослідження особливостей їх перебігу в аграрному секторі економіки, ефективне функціонування якого є гаран-

тією продовольчої безпеки держави. У зв'язку із зазначеним виникає нагальна потреба у науковому осмисленні ролі і значущості інституту інтелектуальної власності в аграрній економіці, дослідженні форм та об'єктно-суб'єктного складу інтелектуальної власності в АПК, виявленні специфічних правових чинників та економічних стимулів розвитку інтелектуальної власності у галузі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання загальної теорії та практики інноваційного менеджменту, розвитку інтелектуальної власності свого часу досліджували такі зарубіжні науковці, як І. Бенкс, Е. Волинець-Руссет, К. Кемпбелл, М. Портер, Б. Санто, Б. Твісс, Р. Фостер, Ф. Фукуяма, Й. Шумпетер, а також вітчизняні вчені Г. Андрощук, Ю. Бажал, О. Бутнік-Сіверський, В. Геєць, О. Святоцький, Г. Соловійов, М. Туган-Барановський. Пошуку шляхів інтелектуально-інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України присвятили свої праці В. Андрійчук, П. Гайдуцький, О. Дачій, М. Кісіль, М. Кропивко, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, В. Юрчишин та ін. Проте до цього часу практично немає наукових робіт, в яких інтелектуальна власність розглядалася б з позицій аналізу особливостей її становлення як соціально-правового інституту в аграрній сфері, що є підставою акцентувати увагу на науково-теоретичній та практичній значимості проблеми та зумовлює вибір теми, актуальність і цільову спрямованість дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Мета даної роботи полягає у виявленні характеристик, проблем та перспектив становлення інституту інтелектуальної власності в аграрному секторі економіки України. Об'єктом дослідження є процес інституціоналізації інтелектуальної власності в аграрній економіці.

МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Потенціал аграрної науки України сьогодні мобілізовано для вирішення першочергової задачі — формування аграрного сектора, здатного бути конкурентоспроможним в глобальній інтелектуальній економіці. Досягнення поставленої мети вимагає вирішення численних завдань, серед яких: технологічне переоснащення господарств сектору; створення сучасної системи інформаційного та інфраструктурного забезпечення інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки; впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій виробництва, зберігання і переробки сільськогосподарської продукції; відтворення родючості ґрунтів, запобігання всіх видів їх деградації, розробка адаптивних технологій агроєкосистем і агроландшафтів; розвиток виробництва органічної продукції сільського господарства; формування організаційно-економічного механізму функціонування АПК на інноваційній основі; удосконалення системи підготовки кадрів, що забезпечують комерціалізацію результатів наукових досліджень [1] і т.д. Як наслідок, в аграрній економіці активно зростає попит на інтелектуальні продукти.

У сучасних умовах продукти розумової праці в аграрній сфері можуть приймати різноманітні форми, зокрема нові сорти і гібриди сільськогосподарських рослин; породи тварин і кроси птиці; нові види добрив та засобів захисту рослин; нові

технології обробітку сільськогосподарських культур, біологізації і екологізації землеробства, виробництва і зберігання харчових продуктів; неформальні організації та мотивації праці, технічного обслуговування, забезпечення ресурсами і управління в АПК; нові види агротехніки; програми для ЕОМ; наукові відкриття; інноваційні концепції та методи вироблення рішень, спрямовані на формування системи науково-технічного забезпечення АПК, покращення умов праці, забезпечення сприятливих екологічних умов, вирішення проблем охорони здоров'я, освіти і культури жителів сільських територій тощо (адаптовано [2]). Створення та обіг перелічених інтелектуальних продуктів потребують соціально-правового закріплення специфічних відносин у сфері інтелектуальної діяльності і виробництва нових знань та, тим самим, сприяють інституціоналізації інтелектуальної власності в аграрній економіці.

У науковій літературі існують різні підходи до визначення поняття "соціальний інститут", але всі вони переважно зводяться до трактування соціальних інститутів як історично сформованих, стійких форм організації спільної діяльності людей. У контексті даного дослідження автор поділяє погляди російського вченого Є. Константінової, відповідно до яких інтелектуальна власність як соціальний інститут являє собою організовану сукупність норм та досвіду людей, їх взаємовідносин, що виникають у результаті виробництва інтелектуального продукту (переклад з рос. [3]). Продовжуючи думку, можна стверджувати, що в аграрній економіці соціальний інститут інтелектуальної власності являє собою з точки зору форми — систему організаційних структур та засобів, які сприяють здійсненню інтелектуальної діяльності та захисту інтелектуальної праці; та з точки зору змісту — сукупність визнаних в суспільстві зразків поведінки, які відповідно до соціальних норм забезпечують захист і визнання інтелектуального продукту і праці.

Основна функція інституту інтелектуальної власності у всі часи зводилась до регуляції відносин між суспільством і творцем інтелектуального продукту, результатом якої були: для творця — можливість самореалізуватися та отримати матеріальну винагороду за творчу працю, пов'язану з процесом впровадження інтелектуальної власності, для суспільства — можливість скористатися новими знаннями, отриманими в обмін на виняткові права творців, збільшуючи тим самим свій інтелектуальний потенціал. Реалізуючи відповідну функцію в аграрному секторі економіки сьогодні, інститут інтелектуальної власності перетворюється на важливий інструмент загальнонаціональної інноваційної політики, який:

— перетворює об'єкти інтелектуальної власності на вагому складову активів суб'єктів господарювання, індикатор їх досягнень у агропромисловому виробництві;

— сприяє формуванню сучасних елементів інфраструктури аграрного ринку інтелектуальних продуктів (патентно-інформаційних систем, інституту патентних повірених), розвитку посередницьких структур (організацій з колективного управління майновими правами інтелектуальної власності, патентних фондів), поширенню аудиту та механізмів страхування інтелектуальної власності та ін.;

— активізує системні науково-технічні дослідження, міжсуб'єктну та міжгалузеву дифузію інновацій, поглиблення кооперації між аграрною освітою, наукою та агробізнесом на основі трансферу інтелектуальних продуктів, об'єднання ресурсів і проведення спільних досліджень, розвитку нових форм патентно-ліцензійної кооперації;

— формує передумови розбудови національної агроінноваційної системи на основі обміну інтелектуальними продуктами між творцями, посередниками, кінцевими споживачами (адаптовано матеріали розд. 11.1 [4]).

Процес інституціоналізації інтелектуальної власності в аграрному секторі економіки (формування та розвитку системи інтелектуальної власності та перетворення її у соціальний інститут) передбачає: по-перше, створення різних організаційних форм інтелектуальної власності; по-друге, внутрішню диференціацію об'єктів права інтелектуальної власності; по-третє, формування системи цінностей і норм, що регулюють діяльність суб'єктів інтелектуальної власності; і нарешті — інтеграцію інтелектуальної власності в економічну, правову і соціальну системи агропромислового комплексу. Підсумком інституціоналізації є створення чіткої статусно-рольової структури, яка тримається на: 1) декларованих в нормативних актах державного та міждержавного рівня формальних правилах; 2) представлених традиціями, звичаями, договорами, угодами, морально-етичними кодексами, професійними установками тощо неформальних обмеженнях; 3) механізмах примусу, що забезпечують виконання вищевказаних формальних та неформальних правил (адаптовано переклад з англ. [5]).

У сучасному аграрному секторі України створений базовий фундамент для формування системи інтелектуальної власності. Прийнято значну кількість державних нормативних актів у сфері інтелектуальної власності, серед яких ключове значення для суб'єктів аграрної економіки мають Цивільний кодекс, закони України "Про авторське право і суміжні права", "Про охорону прав на винаходи та корисні моделі", "Про охорону прав на промислові зразки", "Про охорону прав на сорти рослин", "Про науково-технічну інформацію", "Про захист від недобросовісної конкуренції", "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг" та ін. Україна приєдналась до Паризької конвенції з охорони промислової власності, Всесвітньої Женевської конвенції про авторське право, Міжнародної конвенції про охорону селекційних досягнень, Угоди про торговельні аспекти прав

інтелектуальної власності та багатьох інших міжнародних конвенцій та договорів, що дозволило нівелювати істотні відмінності вітчизняного законодавства від норм, поширених у правових системах розвинених країн, а також встановити стандарти охорони інтелектуальної власності, мінімально необхідні для комерціалізації обігу результатів інтелектуальної діяльності.

Розбудовано організаційну структуру органів, які прямо та опосередковано забезпечують діяльність у сфері правової охорони і захисту прав інтелектуальної власності в аграрному секторі економіки України. Так, законодавча гілка влади представлена Підкомітетом з питань інтелектуальної власності у складі Комітету з питань науки і освіти у ВРУ. Структура судової гілки представлена судами загальної юрисдикції. У 2000 р. сформована Судова палата Вишого господарського суду України з розгляду справ у господарських спорах, пов'язаних із захистом права на об'єкти інтелектуальної власності, а також відповідні колегії у складі місцевих та апеляційних господарських судів. Структура органів виконавчої гілки влади представлена СБУ, МВС, Міністерством доходів і зборів України, Антимонопольним комітетом України, Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Міністерством освіти і науки України, Державним агентством з питань науки, інновацій та інформації України, Міністерством аграрної політики та продовольства України та основним урядовим органом державного управління у сфері правової охорони прав об'єктів інтелектуальної власності — Державною службою інтелектуальної власності. Питаннями розвитку інституту інтелектуальної власності в Україні займаються, також, численні громадські організації, такі як Всеукраїнська асоціація патентних повірених, Всеукраїнська асоціація інтелектуальної власності, Товариство винахідників і раціоналізаторів України, Українська асоціація власників товарних знаків України тощо [6].

Інституційна основа сформованої системи глобальної охорони інтелектуальної власності в аграрній сфері представлена авторитетними міжнародними організаціями, найбільш впливовими серед яких є Всесвітня організація інтелектуальної власності, Євразійська патентна організація, Європейське патентне відомство, Паризький союз, Союз з охорони селекційних досягнень, Інтерпол та ін. Певний вплив на процеси інституціоналізації здійснюють, також, міжнародні неурядові організації: Міжнародна асоціація з охорони промислової власності, Міжнародний альянс із захисту інтелектуальної власності, Азіатська асоціація патентних повірених, Асоціація власників інтелектуальної власності, Ліцензійне товариство, Міжнародна асоціація з розвитку навчання і досліджень у сфері інтелектуальної власності, Міжнародна федерація винахідницьких асоціацій, Союз спеціалістів, що практикують у сфері промислової власності та ін.

Окрему увагу слід звернути на ряд сучасних організацій, які здобули бєдвїлл маргіналїв за рахунок того, що дотримуютьсє нетрадиційних поглядів на інтелектуальну власність та переслідують інтереси не власників виключних прав, а індивїдів, які користуютьсє результатами інтелектуальної діяльності. До таких організацій можна віднести міжнародний рух "Інтернаціонал піратських партій", коалїцію Європейської партії зелених та Європейського вільного альянсу, Фонд вільного програмного забезпечення, американську некомерційну організацію "Творчі громади" [7] та багато інших інституцій, створених світовими суспільними фондами, громадськими спілками, навчальними та науковими центрами тощо.

Проведений інституціональний аналіз системи інтелектуальної власності, що сформувалась в сучасному аграрному секторі України, дозволяє зробити висновок, що, хоча система в цілому здатна виконувати основні функції регулювання відносин інтелектуальної власності, проте вона не позбавлена серйозних недолїків. Підтвердженням цієї тези є реальний стан розвитку інноваційного процесу та непродуктивність взаємодії у ланцюгу "аграрна наука — аграрна освіта — аграрне виробництво". На підставі систематизації джерел [4 (розділ 11.2); 8] та матеріалів власних спостережень ми схильні умовно подїлити основні проблеми інституціоналізації інтелектуальної власності в аграрній сфері України на наступні три групи:

1. Проблеми регулювання відносин, що виникають при створенні об'єктів інтелектуальної власності:

- структурна деформованість, інституційна неповнота та незбалансованість технологічних, економічних та соціально-ціннісних аспектів і механїзмів інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки;

- недосконалість специфікації прав власності на результати науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, що фінансуютьсє за рахунок державного бюджету або через державні заклади;

- неузгодженість діяльності організацій колективного управління авторськими правами.

2. Проблеми, що стосуютьсє комерціалїзації об'єктів права інтелектуальної власності:

- нерозвиненість інститутів, що забезпечують передачу на комерційних засадах прав на об'єкти інтелектуальної власності, трансфер технологій за кордон, налагодження системи інноваційного аудиту;

- відсутність ефективного інноваційного ринку венчурного капіталу, сучасних форм кооперації інноваційного бізнесу (агротехнополїсів, агротехнопарків);

- недосконалість механїзму оцінки і передачі прав на об'єкти інтелектуальної власності;

- бюрократизація форм управління інтелектуальною власністю.

3. Проблеми забезпечення надійної та ефективної охорони і захисту прав інтелектуальної власності та економіко-правового стимулювання розвитку інформаційних технологій:

- відсутність узгодженої цілісної системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності;

- недосконалість нормативно-правової системи регулювання інтелектуальної власності, фрагментарність і декларативність інноваційного законодавства, його неузгодженість з інвестиційною, фїскальною, монетарною та соціальною політикою;

- низький рівень правової культури суспільства та нестача квалїфікованих фахівців у сфері інтелектуальної власності.

З метою вирішення перерахованих проблем та стимулювання інтелектуально-інноваційного розвитку аграрної економіки необхідна розробка стратегії модернізації інституту інтелектуальної власності, спрямованої на забезпечення формальних і неформальних інституційних змін, які детермінують технологічне та соціальне оновлення аграрного виробництва [9, с 116]. Прїоритетами інституціональної модернізації інтелектуальної власності в аграрному секторі відповідно до глобальних тенденцій повинні стати:

- розвиток неформальних інститутів інтелектуальної власності;

- специфікація прав власності в аграрному секторі економіки;

- перенос акцентів з питань правової охорони інтелектуальної власності на економічні та формування інституціональних підходів до оцінки об'єктів інтелектуальної власності;

- внутрішня диверсифікація та якісне вдосконалення управління інтелектуальною власністю — відповідно до швидких змін в об'єктах регулювання авторського права та промислової власності;

- зростаюча адаптація національних нормативних документів до міжнародних норм регулювання;

- якісне збільшення потужності та технічного оснащення інфраструктури охорони інтелектуальної власності;

- переорїєнтація цїльових установок аграрної науки на практичне застосування її результатів, узгодження інтересів наукової спільноти, держави та бізнесу.

Індикаторами позитивних зрушень у вирішенні ключових проблем та реалїзації проектів інституціональної модернізації інтелектуальної власності в аграрній економіці можуть слугувати наступні показники: зміцнення позицій України у глобальному рейтингу інноваційної конкурентоспроможності, позбавлення статусу "прїоритетної іноземної країни" у Списку 301 США, наближення до орієнтирів інноваційного розвитку за Лісабонською стратегією, реалїзація цїлей Стратегії розвитку аграрного сектора України до 2020 року.

ВИСНОВКИ

Ефективне функціонування, інноваційний розвиток та підвищення глобальної конкурентоспроможності аграрного сектора неможливі без подолання суперечностей, що склалися в його інституційній системі. Пріоритетним напрямом сучасної урядової політики повинно стати формування власних інститутів аграрного сектора, серед яких одне з ключових місць відводиться інституту інтелектуальної власності.

У сучасних умовах невирішеними проблемами інституціоналізації інтелектуальної власності в аграрному секторі України залишаються бюрократизована система організації та фінансування досліджень, розповсюдження результатів досліджень і розробок через застарілі інституційні канали, незгодженість інтересів наукової спільноти, держави та агробізнесу, пасивність недержавних установ у сфері регулювання відносин інтелектуальної власності та ін. Тому вектори інституціональних перетворень інтелектуальної власності в аграрному секторі України, орієнтуючись на відомі зразки інтелектуальних систем у світі, повинні бути спрямовані на побудову ефективної системи захисту прав власника інтелектуального продукту, правил розробки та реалізації інноваційної політики на різних рівнях ієрархії державного управління аграрним сектором, інфраструктури ринку інтелектуальної власності, що в кінцевому підсумку призведе до формування ефективно функціонуючих суб'єктів у агробізнесі. Перспективи подальших досліджень у сфері інституційного аналізу інтелектуальної власності в першу чергу пов'язані з реалізацією можливостей застосування неоінституціонального інструментарію при вивченні проблем, пов'язаних із створенням і використанням об'єктів права інтелектуальної власності.

Література:

1. Баранова О.А. Система государственного стимулирования инновационной деятельности в АПК [Электронный ресурс] / О.А. Баранова, А.А. Тусков // Современные проблемы науки и образования. — 2012. — № 6. — Режим доступа: <http://www.science-education.ru/106-7722>.
2. Иванов В.А. Сущность, классификация инноваций и их специфика в аграрном секторе [Электронный ресурс] / В.А. Иванов. — Режим доступа: <http://koet.syktsu.rU/vestnik/2007/2007-1/3.htm>
3. Константинова Е.Ю. Институционализация интеллектуальной собственности в условиях современной России: социологический анализ: автореф. дис. ... канд. социолог, наук: 22.00.04 / Е.Ю. Константинова. — Рос. гос. социал. ун-т. — Москва, 2008. — 20 с.
4. Базилевич В.Д. Интеллектуальна власність / В.Д. Базилевич. — [2-ге вид., доп.]. — К.: Знання, 2008. — 431 с.
5. Douglass C. North. Institutions and Economic Growth: An Historical Introduction // World Development, 1989, vol. 17, no. 9, p. 1319—1332.

6. Матеріали сайту Державної служби інтелектуальної власності України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sips.gov.ua>

7. Ширин С.С. Институционализация альтернативных концепций охраны интеллектуальной собственности на международном уровне / С.С. Ширин // Вестник Санкт-Петербургского университета: Сер. 6: философия, политология, социология, психология, право, международные отношения: научно-теоретический журнал. — 06/2009. — Вып. 2. — С. 289—297.

8. Цибульов П.М. Бар'єри на шляху комерціалізації результатів наукових досліджень в Україні / П.М. Цибульов, В.Ф. Корсун // Наука та інновації. — 2009. — Т. 5, № 6. — С 87—96.

9. Максимова Т.П. Институциональные преобразования в аграрной сфере России / Т.П. Максимова // Российское предпринимательство. — 2011. — № 7. — Вып. 2 (188). — С. 111—116.

References:

1. Baranova, O.A. and Tuskov, A.A. (2012), "The system of state stimulation of innovative activity in agriculture", *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*, [Online], vol. 6, available at: <http://www.science-education.ru/106-7722> (Accessed 4 Aug 2014).
2. Ivanov, V.A. (2007), "Entity classification of innovations and their specificity in the agricultural sector", [Online], available at: <http://koet.syktsu.ru/vestnik/2007/2007-1/3.htm> (Accessed 2 Aug 2014).
3. Konstantinova, E.Yu. (2008), "Institutionalization of intellectual property in today's Russia: a Sociological Analysis", Ph.D. Thesis, Social structure, social institutes and processes, State Social University, Moscow, Russia.
4. Bazylevych, V.D. (2008), *Intelektual'na vlasnisht' [Intellectual property]*, 2nd ed, Znannia, Kyiv, Ukraine.
5. North, D. (1993), "Institutions and Economic Growth: An Historical Introduction", *World Development*, vol. 17, no. 9, pp. 1319—1332.
6. The official site of State Intellectual Property Service of Ukraine (2014), available at: <http://sips.gov.ua> (Accessed 4 August 2014).
7. Shirin, S.S. (2009), "Institutionalization of alternative concepts of intellectual property protection at the international level", *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta: Ser. 6: filosofija, politologija, sociologija, psihologija, pravo, mezhdunarodnye otnosheniya: nauchno-teoreticheskij zhurnal*, vol. 6, No. 2, pp. 289—297.
8. Tsybul'ov, P.M. and Korsun, V.F. (2009), "Barriers to the commercialization of results of scientific research in Ukraine" *Nauka ta innovatsii*, vol. 5, No. 6, pp. 87-96.
9. Maksimova, T.P. (2011), "Institutional changes in agriculture of Russia", *Rossijskoe predprinimatel'stvo*, vol. 7, No. 2 (188), pp. 111—116.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2014 р.